

Vinciane
Despret

Tellekt

Doğru Soruları
Sorsaydık

Hayvanlar
Ne Söylendi?

DOĞRU SORULARI SORSAYDIK
HAYVANLAR NE SÖYLERDİ?

Tellekt_03

Doğru Soruları Sorsaydık Hayvanlar Ne Söyledi?, Vinciane Despret

Çeviri: A. Nüvit Bingöl

Que diraient les animaux, si... on leur posait les bonnes questions ?

İlk basım: (çeviriye kaynak alınan basım): Editions LA DÉCOUVERTE, 2012

© 2012, 2014, Editions LA DÉCOUVERTE, Paris, Fransa

© 2019, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Bu kitap Wallonia-Brüksel Federasyonu desteğiyle yayımlanmıştır.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. baskı: Haziran 2019, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Editör: Sıla Tanilli

Yayına Hazırlayan: Emre Koyuncu

Düzeltili: Mert Tokur

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak Tasarımı ve Uygulama: Bora Başkan

Kapak içi görseli: Can Pekdemir

Baskı ve cilt: 12.matbaa Basın Yayın Sanayi ve Tic. Ltd. Şti.

Nato Cad. No:14 /1 D:1 Seyrantepe, İstanbul, +90 212 281 2580

Sertifika No: 33094

ISBN 978-975-07-4049-7

Tellekt

tellekt.com • bilgi@tellekt.com

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

Sertifika No: 43514

Tellekt, Can Sanat Yayınları Yapım ve Dağıtım Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin markasıdır.

twitter.com/tellekt • facebook.com/tellekt • instagram.com/tellekt

DOĞRU SORULARI SORSAYDIK
HAYVANLAR NE SÖYLERDİ?

VINCIANE DESPRET

ÇEVİRİ:
A. NÜVİT BİNGÖL

Tellekt

VINCIANE DESPRET, etoloji uzmanı ve akademisyen. Belçika Liège Üniversitesi'nde bilim felsefesi, epistemoloji ve davranışbilimi alanlarında çalışmaktadır. Bilim ve hayvan ilişkisi üzerine yürüttüğü çalışmalardan ve eleştirel hayvan çalışmaları alanına katkılarından ötürü Prix Bologne-Lemaire de Wallonne ve SciencePo Paris ödüllerine layık görülmüştür. Yayımlanmış kitapları arasında Jocelyne Porcher ile birlikte kaleme aldığı *Être bête* (Hayvan Olmak, 2007), *Bir Penser çomme un rat* (Sıçan Gibi Düşünmek, 2009), Isabelle Stengers ile birlikte kaleme aldığı *Les faiseuses d'histoires. Que font les femmes à la pensée?* (Tarihi Yapan Kadınlar, 2011) ve *Ces émotions qui nous fabriquent* (İnsanı Üreten Duygular, 2014) bulunmaktadır.

A. NÜVİT BİNGÖL, İstanbul Teknik Üniversitesi Matematik Mühendisliği bölümünden mezun oldu. Bilgi Üniversitesi'nde Sinema ve Televizyon yüksek lisansı yaptı. Roland Barthes'ın *Sesin Rengi*; Kojin Karatani'nin *Izonomi ve Felsefenin Kökenleri*; Alain Badiou ve Jean-Luc Nancy'nin *Alman Felsefesi Üstüne Diyalog*; Tzvetan Todorov'un *Aydınlanma Zibniyeti* ve Etienne Klein'in *Maddenin Gizemleri, Evrenin Kökeni Üzerine* ile *Kuantum Dünyasında Küçük bir Gezinti* kitaplarını Türkçeye çevirdi. 2013 yılından bu yana çevirmen ve video editörü olarak çalışıyor.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
SUNUŞ	11
KULLANIM KILAVUZU	17
A – ARTISTES [RESSAMLAR]	19
B – BÊTES [HAYVANLAR]	25
C – CORPS [BEDEN]	33
D – DÉLINQUANTS [SUÇLULAR]	39
E – EXHIBITONNISTES [TEŞHİRCİLER]	47
F – FAIRE-SCIENCE [BİLİM YAPMA]	55
G – GÉNIES [DÂHİLER]	65
H – HIÉRARCHIES [HİYERARŞİLER]	71
I – IMPRÉVISIBLES [ÖNGÖRÜLEMEZLER]	79
J – JUSTICE [ADALET]	89
K – KILOS [KİLO]	101

L – LABORATOIRE [LABORATUVAR]	109
M – MENTEURS [YALANCILAR]	117
N – NÉCESSITÉ [ZORUNLULUK]	127
O – ŒUVRES [ESERLER]	139
P – PIES [SAKSAĞANLAR]	147
Q – QUEER	155
R – RÉACTION [TEPKİ]	163
S – SÉPARATIONS [AYIRMALAR]	171
T – TRAVAIL [ÇALIŞMA]	179
U – UMWELT	187
V – VERSIONS [VERSİYONLAR]	196
W – WATANA	206
X – XÉNOGREFFES [KSENOGREFTLER]	213
Y – YOUTUBE	223
Z – ZOOPHILIE [ZOOFİLİ]	231
NOTLAR	241

TEŞEKKÜR

Éric Baratay, Éric Burnand, Annie Cornet, Nicole Delouvroy, Michèle Galant, Serge Gutwirth, Donna Haraway, Jean-Marie Lemaire, Jules-Vincent Lemaire, Ginette Marchant, Marcos Mattéos-Diaz, Philippe Pignarre, Jocelyne Porcher, Olivier Servais, Lucienne Strivay, François Thoreau ve özellikle Laurence Bouquiaux, Isabelle Stengers ve Evelyne Van Poppel'e teŐekkürler.

SUNUŞ

Doğru soruları sormak: Gerçek anlamda Bergson'cu bir reçete. Bergson da problemleri yanlış tanımladığımız sürece metafiziğın birtakım açmazlardan kurtulamayacağını, bu yüzden öncelikli olarak problemlerin doğru tanımlanması, yani doğru soruların sorulması gerektiğini söylüyordu. Vinciane Despret'nin sorularımızı gözden geçirmeye yönelik daveti ise öncelikle hayvanlara dair sorularımızı ilgilendirdiği için Bentham ile daha yakın bir bağ kurar gibidir. Zira Bentham ahlaki değerlendirmelerde hayvanların daha en başından saf dışı bırakılmasını eleştirerek, ahlaki değerlendirmelerde dikkate alınma ehliyetinin akıl sahibi olup olmama testine tabi kılınmasını reddediyordu. Sorulması gereken soru, doğru soru, Bentham'a göre, hayvanlar düşünebiliyorlar mı ya da konuşabiliyorlar mı değil, acı çekebiliyorlar mı sorusuydu. Descartes'ın kimi itirazları dışında Batı felsefesi tarihinde bu sorunun müspet bir yanıt alageldiğini göz önünde bulundurursak soruyu yenilemenin önemi belirginleşecektir. Bilhassa kıta felsefe geleneği içinde hayvan meselesinin *bugün* bu denli ağırlık kazanmasını hesabına tereddütsüz bir şekilde yazabileceğimiz Derrida'nın, kendi deyimiyle, kendine insan diyen ile onun hayvan dedikleri arasındaki sınıra ilişkin incelemelerinin çıkış noktalarından biri de yine Bentham'ın ahlakın temel sorusunu değiştirmeye yönelik bu davetiydi.

Despret'nin yenilediği bu daveti bütünüyle bu öncüllerine indir-

geyemeyiz çünkü kendisi de bu davete çok özel bir biçimde icabet ediyor. Despret'nin alfabetik sıraya dizdiği kimi kavram ve temalardan yola çıkarak hazırladığı bu kitabı ne başlı başına metafiziksel bir maceraya atılmakta ne de yeni bir ahlak kavrayışı için yeni öncüller formüle etmeye soyunmaktadır. Kuşkusuz odağında etik ya da metafizik sorunların bulunmaması söylediklerinin bu iki alan açısından çok önemli sonuçlar doğurmadığı anlamına gelmez, ama yine de psikolojiye ve etolojiye yoğunlaşan bir bilim filozofu olarak Despret hayvanlara ilişkin sorageldiğimiz soruları yeni bir sınava tabi tutuyor: Hayvanlara dair sorduğumuz sorular almayı umduğumuz yanıtları verebilir mi? Belki bu soruya da takla attırmak gerekiyor: Sorduğumuz sorular bize umduğumuz yanıtlardan başka ne verebilir?

İnsanın doğa üstündeki hâkimiyetinin belli bir bilme biçimine ve bir bilgi külliyatına yaslandığı ölçüde bugün geçmişe kıyasla hayvanlar hakkında daha çok şey bildiğimizi söyleyebiliriz. John Berger'in söylediği gibi, Sanayi Devrimi sonrasında hayvanlar insanların nüfustaki patlamayı aşan bir sayısal artışa rağmen gözden kaybolduysa ya da hayvanlarla artık göz göze gelemez olduysak da hayvanlara olan ilgimiz hemen her medyada kendini gösteriyor. Bugün evcil hayvan videoları YouTube'da en çok izlenen videolar arasında tahtı kimselelere bırakmıyor. Üstelik Despret'nin de not ettiği gibi, ilk YouTube videosu dahi bir hayvanat bahçesindeki filleri gösteriyordu. Öte yandan vahşi hayvanların günlük yaşamlarına yoğunlaşan yapımlar, gerek panoramik gerek yakın çekimleriyle, televizyonda belgesel kuşağını domine etmeye devam ediyor. Bu gündelik tanıklıklar elbette bize hayvanlara ilişkin pek çok şey öğretti ve bu bilgiler doğa üzerinde kurmaya çalıştığımız hâkimiyeti destekleyen bilme tarzlarına çok özel bir şekilde eklemleniyor. Yine de bu bilme tarzlarına asıl damgasını vuran, hayvanların fizyolojik ve bilişsel kapasitelerini konu alan ve 20. yüzyıl boyunca katlanarak artan araştırma ve deneyler oldu. Bütün bunları çoğu zaman son derece bencil nedenlerle, kendi çıkarlarımız için yaptığımız artık o kadar da sarsıcı, gizli bir gerçek değil. Bu deneylerdeki hayvan kullanımında varsayılan ya da yok sayılan etik değerler giderek belli bir azınlığın hassasiyeti olmaktan çıkıyor. Bugün pek çok Batı ülkesi bilimsel araştırmalarda hangi hayvanların hangi

koşullarda kullanılabileceği ile ilgili çeşitli yönergeler ve protokoller hazırlıyor. Şayet Despret hayvanlara dair artagelen bilgimizin ya da tanıklıklarımızın altını çizip bu yeni bilgilerden yola çıkarak hayvanların bilimsel deneylerde kullanılmasını düzenleyen protokollerin ahlaki temellerini tartışmaya açsaydı, güçlendirilmesi gereken bir literatüre yine önemli bir katkı yapmış olurdu, ancak Despret farklı bir rota izliyor.

Despret'nin orijinal bakış açısının kristalleştiği yerlerden biri olarak kitabın "Laboratuvar" başlıklı bölümüne başvurabiliriz. Despret'e göre, laboratuvarında hayvanlarla yapılan deneylerin en temel varsayımlarından biri bu hayvanların deney koşullarına edilgin bir şekilde ve kendi doğalarını ele verecek bir adanmışlıkla tepki verceğidir. Bir hayvanın deney düzeniyle ilgilenmek istememesi ya-hut deney yapan bilim insanının beklediği spesifik ilgilenme tarzının dışına çıkma ihtimali baştan kapatılmıştır. Sözelimi Harlow, sıçanların beslenme tercihlerini açıklığa kavuşturmaya çalıştığı deneyde, önce yavru sıçanları annelerinden ayırıp anne sütüne erişemedikleri durumda diğer bazı sivilara ne denli rağbet ettiklerini tespit etmeye çalışmıştır. Daha sonra, sıcaklığın beslenme tercihleriyle bir ilişkisi olduğunu ve sıçanların yalnızca annelerinin vücut sıcaklığına yakın sıcaklıklarda gıda alımına yöneldiğini gözlemlediğinde, Despret'nin vurguladığı üzere, bundan basitçe yavru sıçanların annelerini istediği sonucunu çıkarmak yerine, bu ilişkiyi didik didik etmeye koyulmuştur. Deneyin sonraki aşamalarında annelerin rahimleri çıkarılır, çeşitli müdahalelerle anneler görme ve koku alma duyularından mahrum bırakılır. Bilimsel kesinlik uğruna, anne sıçan ile yavrusu arasındaki bağı ilişkin en net açıklamayı yapabilmek adına, olası bütün etkenler yalıtılmalıdır. Burada dozu çok süratle artan zulmü bir yana koyduğumuzda dahi, yani etik kaygıları birtakım varsayımlarla, sözelimi faydacı ilkeler temelinde bir anlığına askıya aldığımızı varsaydığımızda dahi, yavrusundan ayrılmış, rahmi çıkarılmış, kör edilmiş bir sıçan artık hiçbir şeyle ilgilenmediğinde ya da mevcut ilgisini sürdürdüğünde, gerçekten bu bağı çözdüğümüzü söyleyebilir miyiz? Burada kuşkusuz etik bir problem vardır, ancak bu problemin merkezinde yer alan epistemolojik bir problem de vardır. Deneyde bilimsel kesinlik

adına yapılan modifikasyonlar bu sıçanların yaşadıkları duruma ilişkin bir tutum geliştirebilme ihtimallerini yok saymakta, her koşulda biliminsanına en kesin sonucu vermeye ant içmiş gibi davrandıklarını kabul etmektedir.

Bu varsayımlar aynı zamanda bu deneylerin genelleştirilebilir önkoşuludur. Despret'nin kitabının "YouTube" başlıklı bölümünde içki içen maymunlar hakkındaki araştırmalara ilişkin analizi bilimsel araştırmaların çeşitli hayvan davranışlarını hayvanın türüne genelleştirme konusunda fazla aceleci davrandığını ortaya koyar. St. Kitts Adası'ndaki maymunların içki içme davranışlarını incelemeye koyulan araştırmacılar tutsaklık koşulları altındaki maymunların alkole olan temayüllerini enine boyuna incelemişlerdir. Peki tutsaklık koşulları altındaki bu maymunların davranışlarına dair gözlemler ada sahillerinde serbestçe gezinen ve zaman zaman kendini kadehlere vuran maymunların gündelik davranışları hakkında bize gerçekte ne söyleyebilir?

Kafka'nın 1917 tarihli "Akademi için bir Rapor" adlı öyküsü sanki yıllar öncesinden bu araştırmanın zaaflarına ışık tutar gibidir. Bu öyküde konuşma yeteneğine mazhar olmuş bir maymun önceki hayatını anlatmak üzere akademik bir jürinin huzuruna davet edilmiştir. Gidererek insanların dünyasıyla bütünleştiğini söyleyen maymun, geçmiş erişiminin de bunun sonucunda günden güne azaldığını söylese de hikâyesini anlatmaya başlar. İki yerinden vurularak bir gemide kafese konan maymunun gözünü açtığı andan itibaren tek derdi hep bir çıkış bulmak olmuştur. Kendisinin de vurguladığı üzere özgürlük değil, yalnızca bir çıkış. (Deleuze ve Guattari bu öyküdeki çıkış-özgürlük ayrımına kaçış çizgisi kavramlarını formüle ederken başvuracaklardır.) Zamanla aradığı çıkış yolunun insanları taklit etmekten geçtiğini fark edince, önce tıpkı insanların onun yüzüne tükürdüğü gibi o da insanların yüzüne tükürecek, hatta sonunda alkol şişesinin mantarını kendi başına açıp şişeyi kafaya dikmeyi öğrenecek, sonrasında göbeğini kaşımaya da ihmal etmeyecektir. Bu taklit silsilesi sonunda bir gün alkolün de etkisiyle onu insanların dünyasına taşıyacak sözler dudaklarından dökülür: "Merhaba." Maymunun anlattığı insanlaşma öyküsü Despret'nin de sıklıkla altını çizdiği bir gerçeğin etrafında

döner: Maymun vardır, oradadır; nasıl ki insanlar onun hareketlerini değerlendiriyor, ona çeşitli yanıtlar veriyorsa, maymun da insanın hareketlerini gözlemlemekte, bazen son derece saçma bulduğu insan davranışlarını canı daha fazla sıkılmasın diye, ama en önemlisi bir çıkış yolu bulma umuduyla idare etmektedir. Despret'nin hayvanları konu alan deneylerin metodolojisine ilişkin titiz incelemeleri de bu anlamda akademiye bir rapor niteliğindedir. Ancak altını çizmem gerekiyor: Despret eleştirilerini bir hayvanın gözünden bakmaya çalışarak değil, biliminsanlarının kendi metodolojilerinin kusurlarına ilişkin görmezden geldiği şeyleri yeniden görünür kılarak ortaya koyar.

Emre Koyuncu
Haziran 2019

KULLANIM KILAVUZU

Elinizdeki kitap bir sözlük değildir. Fakat bir alfabe gibi kullanılabilir. Sırayla ilerlemeyi seviyorsanız, alfabetik sırayı takip edebilirsiniz.

İlgi uyandıran veya iştah kabartan bir soruyla başlamak da mümkün. Kitapta aranan, beklenen şeyin bulunamamasının şaşkınlık uyandırmasını umut ediyorum.

Ortadan başlamak, parmaklara, dürtülere, talihe ya da başka bir düzene güvenmek veya metne serpilmiş referansları (☛) takip ederek eğlenmek de mümkün. Zira okumanın kendisini dayatan ne bir anlamı ne de bir anahtarı bulunur.

A – ARTISTES [RESSAMLAR]

Bir ressam kadar aptal mı?¹

“Bir ressam kadar aptal.” Bu Fransız özdeyişi en az Murger’in 1880’lerdeki bohem yaşamına kadar gider ve daima konuşmalarda latife olarak kullanılır. Neden sanatçı sokakta rastladığınız herhangi birinden daha aptal olarak düşünölmek zorundadır?”

Marcel Duchamp, “L’artiste doit-il aller à l’université?”
[Sanatçı Üniversiteye Gitmeli mi?]

Kuyruğun ucuna bir fırça bağlanmış halde resim yapılabilir mi? 1910 yılında Salon des Indépendants’da² teşhir edilmiş önlü *Coucher de soleil sur L’adriatique* [Adriyatik’te Günbatımı] tablosu bu soruya

- 1 “Bête comme un peintre” ifadesinde geçen *bête* aynı zamanda isim halinde “hayvan” anlamına da gelir. (Ç.N.)
- 2 29 Temmuz 1984’te Paris’te kurulan bu galeri her yıl bağımsız sanatçıların eserlerini takdim ettiği sergilerle 20. yüzyılda Avrupa’da sanata yön veren kurumlar arasında kabul edilir. (Y.N.)

bir yanıt arar. Söz konusu eser, Joachim-Raphaël Boronali'nin tek tablosudur. Boronali gerçek adı Lolo olan bir eşektir.

Son yıllarda internet ağları (☛ **YouTube**) üzerinden eserlerinin yayılmasının da etkisiyle çok sayıda hayvan eski bir tartışmayı yeniden alevlendirdi: Hayvanlara sanatçı statüsü verilebilir mi? Hayvanların eserler üretebileceği ya da bu üretim sürecinin bir parçası olabileceği kanısı yeni değildir. Böyle bir soru yöneltmek iddiasında olmayıp muzip bir deney olan Boronali'yi bir kenara bırakırsak, uzun zamandır azımsanmayacak sayıda hayvan çeşitli gösterilerde iyi ya da (daha çok) kötü yer almış ve bu da bazı hayvan terbiyecilerinin onları başlı başına sanatçı olarak kabul etmesine neden olmuştur. (☛ **Exhibitonistes [Teşhirciler]**) Kendimizi yalnızca resim sanatıyla kısıtlarsak, hararetili bir şekilde tartışmalı da olsa, bu konudaki örnekler oldukça fazladır.

Ünlü hayvanbilimci Desmond Morris'in 1964'te ölen şempanzesi Congo, soyut empresyonist resimleriyle emsal teşkil etmişti; bugün Niteroi'daki –Rio'nun karşısında, koyun diğer tarafında yer alan bir şehir– hayvanat bahçesinde, can sıkıntısına deva olarak bakıcısının getirdiği boyalarla resim yapmaya başlayan Jimmy adındaki şempanzenin günlük gösterisine tanık olabilirsiniz. Ağzıyla soyut eserler resmeden Cholla adlı at Jimmy'den de ünlüdür ve en önemlisi sanat piyasasında Jimmy'den daha aktiftir. Tillamook Cheddar ise fare avcısı (ve sinirli) mizacından faydalanan bir mekanizmayla halk önünde çeşitli performanslar sergileyen Amerikan Jack Russel cinsi bir köpektir: Sahibinin, iç kısmına renk emdirilmiş yumuşak karbonla kapladığı beyaz bir tuvale dişleri ve tırnaklarıyla saldırır. Bu sırada bir caz orkestrası köpeğin performansına eşlik eder. Köpek için haşin geçen bir on dakikanın sonunda sahibi tuvali alır ve kaplamayı çıkarır. Ortaya tablonun bir-iki yerinde yoğunlaşmış sinirli izlerden oluşan bir figür çıkar. Bu performansların videoları internette dolaşımındadır. Sonucunu yargılamaksızın, köpeğin burada gerçek bir eser üretme niyetinde olup olmadığı sorusunun sorulabileceğini kabul etmek gerekir. Peki, doğru soru bu mudur?

Bu bakımdan Tayland'ın kuzeyinde filllerle gerçekleştirilen deney, ilk bakışta daha ikna edici görünür. Tayland yasaları ağaç kütüğü taşıma işinde fillerin kullanılmasını yasakladığında filler işsiz

kalmıŖtı. Doğaya dönmeleri imkânsız olduğu için onlara tapınaklar kucak açmıŖtı. İnternette dolaŖan videolar arasında en popüler olanları Chiang Mai Ŗehrine yaklaŖık 50 kilometre uzaklıktaki Maetang Fil Parkı'nda çekilmiŖtir. Bu videolarda bir filin, filme alanların “otoportre” olarak adlandırdığı, hortumunda çiçek tutan stilize bir fil resmi yaptığı gösteriliyor. Yorumcuların bu resmi “otoportre” olarak adlandırmasına imkân veren Ŗeyin ne olduğu çok açık değil; hafızasından insan resmi çizen bir insanın çalıŖmasına tanık olan bir uzaylı da acaba bunun otoportre olduğu sonucuna varır mıydı? Yorumcularımızın bu yakıŖtırmasında bireysellikleri tanımakta bir güçlük mü, yoksa yalnızca eski bir refleks mi söz konusudur? Ben refleks varsayımına meylediyorum. Bir fil, fil çizdiğinde bunun otomatik olarak bir otoportre olarak algılanması kuŖkusuz tüm fillerin birbirlerinin yerine geçebileceği yönündeki tuhaf kanıdan kaynaklanır. Hayvanların kimliği, çoğunlukla türe ait oluŖlarına indirgenir.

Bu filin iŖ baŖındaki görüntülerini gören kiŖinin bir parça kafası karıŖacaktır: Hayvanın hassaslığı, kusursuzluğu, yaptığı iŖe gösterdiği sürekli dikkat, bunların hepsi bizzat birer sanatsal amaçlılık biçimi olabilecek koŖulları bir araya getiriyor gibidir. Fakat derinlemesine araŖtırıp bu mekanizmanın nasıl oluŖturulduęuyla ilgilenecek olursanız, bu çalıŖmanın yıllar süren bir öğrenme sürecinin sonucu olduğunu, fillerin evvela insanlar tarafından yapılan taslaklar üzerine çizmeyi öğrendiğini ve bıķıp usanmadan bu taslakları çoğalttığını görebilirsiniz. Düşünecek olursak tersi ŖaŖırtıcı olurdu.

Desmond Morris de ressam fillere ilgi duyar. Tayland'ın güneyine gerçekteŖirdięi bir seyahatte onları daha yakından görmeye karar verir. KalıŖ süresinden ötürü Kuzey'e, ressam filleri meŖhur eden Chiang Mai bölgesindeki tapınağa gidemez, fakat Nong Nooch Tropik Bahçeleri'ndeki eğlence parkında benzer bir gösteri yapılmaktadır. İŖte performans sonrasında yazdıkları: “İzleyicilerin çoğu için gördükleri mucize gibi bir Ŗeydi. Böyle çiçek ve ağaç resimleri yapabiliyorlarsa zekâ bakımından fillerin insandan aŖaęı kalır yanı yok demekti. Fakat izleyicilerin dikkatinden kaçan Ŗey, hayvanlar çalıŖırken fil seyislerinin yaptığı hareketlerdi. Çünkü,” diye devam eder, “dikkatli bakılacak olursa, filin çizdiği her çizgi için seyisin fi-

lin kulağına dokunduğu görülebilir; dikey çizgiler için kulağın üst tarafından alt tarafına doğru ve yatay çizgiler için yana doğru. Böylelikle,” der Morris, “filin çizdiği resim file değil, bir insana aittir. Burada file ait bir amaçlılık ya da yaratıcılık söz konusu değildir; ortada sadece itaatkârca yapılmış bir kopya vardır.”

Keyif kaçırma diye işte buna denir. Bazı biliminsanlarının bu role koşu koşu sahip çıkma coşkusu ve kötü haber vermek gibi üzücü bir ödevi üstlenirken sergiledikleri hayranlık uyandıran kahramanlığı görmek beni daima şaşırtır. Tabii, herkesin aldandığı yerde kül yutmayanların o erkeksi gururu da söz konusu olabilir. Ayrıca biliminsanlarının, gözlerimizi açmamızı gerektiren türden bir hakikat davasına kendilerini adadıkları bütün hikâyelerde olduğu gibi, bu hikâyede de kaçan şey sadece keyif değildir: “Aslında hepsi şundan ibaret...” ifadesinin tanıdık kokusu, insanları büyüden kurtarmak için verilen bir savaşa işaret eder. Fakat büyüden kurtarmanın bedeli, büyüleyen ve keyif veren şeye dair büyük (ve pek dürüst olmayan) bir yanlış anlamadır. Bu yanlış anlama, insanların mucizelere safça inandığını kabul etmeye dayanır. Başka bir deyişle kişi, ancak büyülenme konusunda bir yanlıgı içindeyse büyüden kurtulabilir.

Kamuoyuna sunulan temsiller gerçekten büyüleyicidir. Fakat bu büyülenme, Desmond Morris’in konumlandığı düzlemde değildir. Daha ziyade, belirli bir tür zarafetten, videolarda algılanabilen ve halkın içindeyken daha da aşikâr olan bir zarafetten mülhemdir; bu sayfaların ilk taslağını yazdıktan sonra ben de bu duruma tanık olma şansına sahip olmuştum.

Bu büyülenmenin kaynağı, hayvanın yüksek dikkati; sade, hassas ve kararlı olan ve yine de zaman zaman birkaç saniyeliğine tereddütle havada asılı kalan, onaylama ile dizginlemenin incelikli bir karışımını sunan hortumuyla çizdiği her bir çizgidir. Hayvan, işiyle bütünleşmiş desek yeridir. Fakat en önemlisi, bu büyülenme, varlıklar arasındaki uyumun zarafetinden meydana gelir; birlikte çalışan ve bundan mutluluk –hatta gurur– duyar gibi görünen insanlarla hayvanların başarısıyla ilişkilidir. Büyülenen izleyicinin tanıyıp alkışladığı da işte bu zarafettir. File çizilmesi gereken çizginin yönünü göstermek gibi “eğitim hileleri” olup olmadığı gösteriye katılanlar

için önemli değildir. Bu kişileri ilgilendiren, gerçekleşmekte olanın kasten belirsiz olarak kalması, –ister zorunlu olarak ister özgürce izin verilmiş olsun– tereddüdün sürdürülebilmesidir. Hiçbir yanıtın gerçekleşmekte olanın anlamını tasdik etme gücü yoktur. Bir sihir gösterisinde içimizde gelişen şeye benzeyen bu tereddüdün kendisi, bizi zarafet ve büyülenmeye duyarlı kılan unsurun bir parçasıdır.

Dolayısıyla Nong Nooch'takinin aksine Maetang'daki gösteride seyislerin, fillerin kulaklarına dokunmadığını ileri sürerek bu tartışmayı saptırmayacağım; ayrıca orada çektiğim fotoğraflara tekrar bakmasaydım, bunu ileri sürmem de güç olurdu. Keyif kaçırıcı başka bir yanıtın, bana her tapınakta farklı bir hilenin kullanıldığını ve bunun dikkatimden kaçtığını söylemesi de aynı derecede önemsizdir. Belki Kuzey fillerinden farklı olarak Güney fillerinin çizmek için kulaklarının okşanmasına gerek duyduğunu söylemekle mi yetinmeliyiz? Yoksa tıpkı Güney, Kuzey ve hatta Afrika fillerinin ayak tabanlarıyla işittiği rivayeti gibi, bazı fillerin kulaklarıyla resmettiğini söylemekle mi?

Desmond Morris'in, "Filin çizdiği resim, ne üzücü ki kendisine ait değil," diyerek uyandırdığı hüznün, cömert ve özgürleştirici teklifini reddettiğim bir hüznün. Elbette filin yaptığı resim kendisine ait değil. Bundan kim kuşku duyabilir ki?

Filin ona öğretileni kopyalaması, ister hileyle ister itaatkâr bir eğitimle olsun, daima aynı meseleye, "kendi adına hareket etme" meselesine varır. Ben, kendi adıma bu meselenin ortaya konma tarzından kuşku duymayı öğrendim. Araştırmalarım boyunca, söz konusu insanlar değil de hayvanlar olunca, otonominin olmadığı şüphesinin daha hızlı bir şekilde oluştuğunu tespit ettim. Özellikle kültürel davranışlar gibi insana özgü olduğu kabul edilmiş davranışlar hususunda, bu şüphenin tezahürleri çoğalır; örneğin yakın zamanda Kamerun'daki bir tapınakta bulunan bir şempanze grubunun, sevdikleri bir akranlarının ölümü karşısında çok şaşkıncu bir matem davranışı sergilediği gözlemlenmişti. Bu davranış, eğitimcilerin cesedi diğer şempanzelere gösterme girişimi nedeniyle oluştuğu için pek çok eleştiriye maruz kaldı: Bu gerçek matem olamazmış, çünkü şempanzeler matemini kendiliğinden ve bir şekilde "yalnız başına"

göstermeliymiş (☛ **Versiyonlar**). Peki biz ölüm karşısında kendi kaderimizi kendi başımıza mı yarattık? Bir ressam veya sanatçı da kendinden önce gelenlerin hareketlerini öğrenme aşamasından geçiyor mu, hatta önceden yaratılmış olan ve her sanatçının bir sonraki kuşağa miras bıraktığı temaları defalarca ele almıyor mu?

Kuşkusuz mesele çok daha çetrefilli. Fakat meselenin “ya... ya da...” biçiminde ortaya konması, ne bu çetrefilliğin hakkını vermek ne de meseleyi ilginç kılmak için bir şans bırakıyor.

Dikkate aldığımız vakalarda eser, ister insan (bazılarının olumladığı gibi “Her şey insanın amacına bağlıdır”) ister hayvan (eserin müellifi odur) olsun, tek bir varlığın faaliyetinden kaynaklanmıyor gibidir. Karşı karşıya olduğumuz şey karmaşık fail-tertipleridir (*agencement*).³ Bu, heterojen ekoloji şebekelerinin parçası olan ve maksat sahibi bir fail-tertip “oluşturan” bir kompozisyonudur. Yeneden fil örneğine dönersek, bu kompozisyonda bir araya gelenler, tapınaklar, eğitimciler, çektiği fotoğrafları internette dolaşıma sokacak ve yapılan eserleri ülkelerine geri götürecektir şaşkına dönmüş turistler, yine aynı eserleri filler yararına satan STK’lar ve kütük taşıma işini yasaklayan yasa sonrasında işsiz kalan fillerdir.

Dolayısıyla hayvanların bizim anladığımızı yakın veya uzak bir anlamda sanatçı olup olmadığı sorusunu yanıtlamaya dilim varmıyor. (☛ **Œuvres [Eserler]**) Ama bunun yerine başarıdan söz edeceğim. Dolayısıyla bu sayfalarda yazdıklarım içerisinde ortaya çıkan veya kendini dayatan tabirleri yeğleyeceğim: Hayvanlar ve insanlar birlikte çalışarak eser ortaya çıkarırlar. Bunu da çalışmanın keyfi ve zarafeti içinde yaparlar. Bu tabirlerin çağrısına kulak vermemin nedeni, bizlerin hem bu zarafete hem de insanlar ve hayvanların birlikte başardıkları şeye karşı duyarlılık geliştirmemizi sağlayacaklarını hissetmiş olmamdır. Sonuçta önemli olan da bu değil mi? Bu tip olaylara hassas yanıtlar vermemizi sağlayacak söylem, betimleme ve anlatma tarzlarını kucaklamak.

3 Gilles Deleuze ve Felix Guattari’nin *Mille Plateaux*’da [Bin Yayla] geliştirdikleri *agencement* kavramı aynı anda hem bir failiğe hem de bir tertibe gönderme yapar. (Y.N.)

B – BÊTES [HAYVANLAR]

Maymunlar gerçekten taklit edebilirler mi?¹

Uzun bir süre boyunca hayvanlar [*animaux*] için aptal [*bête*], hatta çok aptal olmamak işten bile değildi. Kuşkusuz cömert düşünürler, hevesli amatörler olduğu gibi, iflah olmaz insanbiçimciler olarak damgalananlar da daima olmuştur. Günümüz edebiyatı, içinden geçtiğimiz bu iadeitibar döneminde hayvanları unutuldukları görelî karanlıktan çıkararak, onları ruhsuz birer mekanizmaya dönüştürenleri yargılıyor. İyi ki böyle yapıyor. Bugün, hayvanları aptal kılan bu mekanizmaları [*machine*] parçalara ayırmak faydalı olsa da, kendilerini kuşkuculuk, bilimsel titizlik, sadelik, nesnellik gibi karalamanın belirgin olmayan biçimlerinin kurallarına uymak gibi yüce görülen saiklerin gereği olarak sunan küçük hilelerle [*machination*] ilgilenmek de öğretici olacaktır. Mesela Morgan Kanunu'nun ünlü kuralı uyarınca, düşük düzeyli yeterlilikler gerektiren bir açıklama, yüksek veya karmaşık düzeyli yeterliliklere öncelik veren bir açıklamayla rekabet ettiğinde, basit olan açıklama kazanacaktır. Bu, diğer-

1 Fransızca *singe* “maymun”, *singer* “taklit etmek” anlamına geliyor. Yazar burada kelime oyunu yapıyor. (Ç.N.)

lerine göre daha fazla göze çarpan pek çok saçmalama biçiminden yalnızca birisidir ve tespit edilmesi zahmetli bir dikkat hatta parano-yaya varan tavizsiz bir kuşku gerektirir. Hayvanlarda yeterlilikler olup olmadığı konusundaki bilimsel tartışmalar bu tespite başlamak için en uygun yerlerdir.

Hayvanların taklit yeteneğiyle ilgili tartışma ise bu bakımdan örnek niteliğindedir.

Hayli çalkantılı bir tartışmaya sahne olan uzun bir tarihin son-rasında oldukça tuhaf olan şu soruya vardığı için taklit meselesi daha da öğreticidir: Maymunlar taklit eder mi? – *Do apes ape?*

Tarih bize, hayvanlara karmaşık yeterliliklerin atfedilmesi konu-sundaki çatışmalarda söz konusu olan –şayet dili böyle hoyratça kul-lanmamı affederseniz– “özelliklerin mülkiyet hakları” [*droits de prop-riété de propriétés*] üzerinden okunabileceğini gösterir: Bize ait olan “ontolojik niteliklerimiz” –gülme, özbilinç, ölümlü olduğunu bilme, enest yaşağı vb.– bize ait olarak kalmalıdır. Bu noktadan yola çıkarak hayvanlara atfedilmiş şeylerin haczedilmesine varmak da nedir! Bili-minsanlarının rakip yeterliliklere dair bazı meselelerde bilhassa alın-gan olması beklenebilir –filozoflar daha önce bu ithamdan zaten payı-nı almıştır: Hayvanların dile erişimi olup olmadığını sorgularken fi-lozofların büsbütün irrasyonelleştiği söylenmişti. Hayvanlarla ilişki-de filozoflar için dil neyse, biliminsanları için taklit o mudur?

Ampirik bakımdan daha fazla destek gören bir başka hipotez, biliminsanlarının “eksiltme deneyleri” diye adlandırılan şeye olan talihsiz düşkünlüğünü göz önünde bulundurabilir. Eksiltme deneyle-riyle birlikte, “Hayvanlar şu veya bu şeyi nasıl yapar?” sorusu, “Bunu artık yapmaması için hayvandan neyi eksiltmek gerekir?” sorusuna dönüşür. Konrad Lorenz bunu “arıza modeli” olarak adlandırır. Bir fare veya maymunu gözlerinden, kulaklarından ya da beyninin belir-li bir kısmından, hatta her tür toplumsal temastan mahrum bırakır-sak ne olur? (☛ **Séparations [Ayrımlar]**). Hâlâ bir labirente koşabilir mi, kendini kontrol edebilir mi, ilişkiler kurabilir mi? Kuşkusuz bu türden bir yöntembilime gösterilen ciddi rağbet, daha geniş düzeyde bazı araştırmacıların alışkanlıklarına sirayet eder ve artık tuhaf bir ontolojik ampütasyon halini alır: Maymunlar artık taklit edemiyor.

Bilim felsefesi ve davranışbilimi uzmanı Vinciane Despret, Antik Yunan'dan günümüze filozofları ve biliminsanlarını en çok meşgul eden soruları ele alarak, bizi insan ile hayvan arasındaki sınırları yeniden düşünmeye ve mevcut tahakküm mekanizmalarının kodlarını anlamak için yeni iletişim ağları örmeye davet ediyor.

Despret, bilimsel konuları alışılmadık bir mizahi üslupla ele aldığı gerçek hikâyelerde, bu dünyada birlikte yaşama dair farklı olanakları etik ve politik zeminini sorguluyor.

İnsanmerkezciliğin yerini eşitlikçi bir biyomerkezciliğin aldığı bu yeni tartışma hattı üzerinde insanları ve insan olmayanları bir arada tutan ve bugünün gerçekliğine dair politikalar üretme gücüne sahip olmamızı sağlayan da bu hikâyeler.

Doğru Soruları Sorsaydık Hayvanlar Ne Söyledi? insan ile hayvan arasındaki sınırları kaldırarak, benimsediğimiz iletişim pratiklerine farklı açılardan bakmamızı sağlayan bir başvuru kitabı niteliği taşıyor.

Çeviri:
A. Nüvit Bingöl

Tellekt

www.tellekt.com

ISBN 978-975-07-4075-6

9 789750 740756